

SE OLI IHA HULLU SE HAMMASLÄÄKÄRI. KAAKKOIS-SATAKUNNAN HENKILÖVIITTEISET SE, HÄN, TÄÄ JA TOI ETEENPÄIN LOHKEAVAN KONSTRUKTION OSINA JA ENSIMAININTOINA

Katri Priiki, Turun yliopisto

Artikkeli tarkastelee pronominiin *se*, *hän*, *tää* ja *toi* esiintymistä eteenpäin lohkeavan konstruktion lauseenjäseneenä toimivana pronomini-NP:nä sekä tarkoitteen ensimmäinenä mainintana. Aineistona on kaakkoissatakuntalaisia keskusteluja. Aineistoa on tarkasteltu sekä kvantitatiivisesti tilastomenetelmin että kvalitatiivisesti vuorovaikutuslingvistisellä otteella. Määrällisessä tarkastelussa havaitaan, että aineistossa pronominit *tää* ja *toi* esiintyvät pronomineja *se* ja *hän* useammin sekä lohkeamakonstruktion pronomini-NP:nä että tarkoitteensa ensimmäisinä mainintoina. Ilmiöt ovat kytköksissä toisiinsa, sillä miltei puolet aineiston eteenpäin lohkeavista rakenteista esittelee edellä mainitsemattoman tarkoitteen. Pronominin anaforisuus on tekijöistä merkittävämpi mutta ei selitä kaikkea vaihtelua: myös anaforisissa esiintymissä *tää* ja *toi* toimivat muita pronomineja yleisemmin lohkeamakonstruktiossa. Yllättävä havainto on, että myös persoonapronomini *hän* on mahdollinen, vaikkakin marginaalinen, sekä ensimmäinenä että lohkeamakonstruktion pronomini-NP:nä. Laadullisessa analyysissä havaitaan viitteitä pronominiin erilaisista käyttöyhteyksistä. Ensimmäinen pelkkä *se* ilman lohkeamakonstruktiota toimii assosiatiivisena anaforana poimien referentin edellä esitetystä kehyksestä. Lohkeamakonstruktiossa *se*-ensimmäinen nostaa puheenaiheeksi ennen mainitsemattoman tarkoitteen mutta predikoi tunnistettavuutta. *Tää* ohjaa keskustelijat määrittelemään tarkoitetta yhdessä, ja *toi* lohkeamakonstruktion pronomini-NP:nä predikoi yllättävää referenttiä.

Avainsanat: ensimmäinen, lohkeamarakenne, murteet, pronominit, puhekieli

1 JOHDANTO

Tässä artikkelissa tarkastelen henkilöviitteisiä, yksinään nominilausekkeen muodostavia pronomineja *se*, *hän*, *tää* ja *toi*. Aineistona on vuosina 2009–2011 viideltä satakuntalaiselta paikkakunnalta kerättyjä keskustelunauhoituksia. Pronominiin vaihtelua lähestytään

Kirjoittajan yhteystiedot:

Katri Priiki

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

20014 Turun yliopisto

sähköposti: katri.priiki@utu.fi

sekä kvantitatiivisesti tilastollisia menetelmiä käyttäen että kvalitatiivisesti vuorovaikutuslingvistisellä otteella. Tavoitteena on selvittää, onko pronomineilla erilaisia tendenssejä esiintyä lohkeaman eteenpäin yhteydessä ja miten eteenpäin lohkeava konstruktiio kytkeytyy pronominiinilausekkeella tehtäviin tarkoitteen ensimmäisiin mainintoihin. Tämän artikkelin kolmaspersoonaisia henkilöviittauksia sisältävästä aineistosta on muiden ilmiöiden tarkastelun yhteydessä noussut esiin laadullinen havainto, että silloin, kun uusi henki-

löreferentti tuodaan keskusteluun yksinään NP:n muodostavalla pronominilla, viittaus täydentyy usein lohkeamalla eteenpäin, kuten esimerkiksi 1 rivillä 12 *se oli iha hullu se hammaslääkäri*. Esimerkin 1 keskustelussa ennen pronomini viittausta mainitaan kyllä *hammaslääkäri* (rivi 7), mutta tulkitsen sanan tässä

kontekstissa viittaavan henkilön sijaan institutioniin eli hammaslääkäriin vastaanottoon terveyskeskukseen ja neuvolaan rinnastuvana paikkana. Tällöin hammaslääkäriin henkilönä viittaava *se* (rivi 12) on tarkoittensa ensimmäinen maininta, ja se täydentyy eteenpäin lohkeavalla lausekkeella *se hammaslääkäri*.

(1) [Sapu-190]

01 Mika: >sit< (.) käydään niin ku (.) on Köyliössäki oma (.)
 02 terveyskeskus mt se o semmonen piäni et siin=on niin ku
 03 [neuvola ja (.) joku tämmönel lapsi (.) juttu.
 04 N: [jhh.
 05 (jaah).
 06 (1.2)
 07 Mika: mt <hammaslää::käriikä> siin=ei mum miäst enää oom mut
 08 silloj ku mä o ollu ala(asteel [sillo ol(lu).
 09 N: [mh
 10 Mika: mt mää pelkäsिम men sin ai(h)n.
 11 N: jh h
 -> Mika: h h h hh se oli iha hullu se hammaslääkäri.
 13 Ville: [juu.
 14 N: [hm h
 15 Ville: .hjuu. sillai se mennee.
 16 Mika: juu.
 17 Ville: kohta ei om mittää.

Erotan tässä artikkelissa selvytyden vuoksi toisistaan termit *lohkeamakonstruktio* (myöh. myös *eteenpäin lohkeava konstruktio*) ja *lohkeama* (myös *eteenpäin lohkeava lauseke*). Aiemmassa tutkimuksessa termejä *lohkeama* ja *lohkeamarakenne* on käytetty monitulkintaisesti viittaamaan sekä koko lauseen ja lohkeavan osan muodostamaan rakenteeseen että pelkästään lohkeavaan NP:hen. Lohkeamakonstruktiolla tarkoitan siis koko rakennetta, jossa samaan tarkoitteeseen viitataan yhden lausuman sisällä kahdella nominilausekkeella. Nominilausekkeista toinen on yksinään NP:n muodostava pronomini, joka sijaitsee lauseen osana lauseenjäsenen tavanomaisella paikalla. Toinen nominilauseke taas esiintyy vapaana NP:nä. Tätä lauseenjäsenenä esiintyvän pronominin kanssa samaviitteistä vapaata

NP:tä nimitän lohkeamaksi. Lohkeama on tavallisesti pronominitarkenteinen substantiivi. Kun leksikaalinen NP sijaitsee samaviitteisen pronominilausekkeen jäljessä, kyseessä on lohkeama eteenpäin (2)¹ (VISK, § 1064). Muita lohkeamarakenteen tyyppisiä ovat eteenpäin lohkeavaa konstruktiota harvinaisempi lohkeama alkuun, jossa leksikaalinen elementti sijaitsee ennen lausetta (Hakulinen & Karlsson, 1979, s. 307; VISK, § 1018), sekä limittäisrakenne, jossa yksi NP toimii kahden lauseen osana (Hakulinen, 1987). Tässä artikkelissa tarkastelen vain eteenpäin lohkeavaa rakennetta, joka on pronominien vaihtelun kannalta mielenkiintoisin.

¹ Esimerkeissä esiintyvät nimet ja muut tunnistamisen mahdollistavat tiedot on muutettu.

(2)

eteenpäin lohkeava konstruktio	
lause <i>se oli iba hullu</i>	lohkeama eteenpäin <i>se hammaslääkäri</i> (Sapu-190)

Suomen kielen lohkeamakonstruktiosta on tehty toistaiseksi vasta vähän tutkimusta, ja tarkastelussa pronomini-NP:nä käytettyjen pronomiinien vaihtelu on jäänyt melko vähäiselle tarkastelulle (Etelämäki, 2006; Hakulinen, 1987; Helasvuo, 2001; Karhu, 1994; Vilkuna, 1989; englannin vastaavista rakenteista ks. Gelyukens, 1987). Anna Karhu (1994, s. 23) toteaa, että lohkeamakonstruktion yksinään NP:n muodostavana pronomina on yleensä sama kuin leksikaalisen NP:n määrittäneenä. Hänen aineistonaan olevissa murrehaastatteluissa esiintyy muita pronomineja kuin *se* ja *ne* hyvin vähän (Karhu, 1994, s. 430). Marja Etelämäki (2006) ottaa tutkimuksessaan huomioon lohkeamarakenteen pronomini-NP:nä eri pronominit mutta ei esitä vaihtelusta määrällisiä havaintoja.

Perinteisesti eteenpäin lohkeavan konstruktion esiintymistä selitettiin siten, että puhuja täydentää lausetta leksikaalisella NP:llä, koska huomaa kesken lausuman, ettei pronomini yksinään ole kuulijalle riittävä referentin tunnistamiseksi (Hakulinen & Karlsson, 1979, s. 307; Helasvuo, 2001, s. 129–130; ks. myös Gelyukens, 1987). Tämän selityksen perusteella rakennetta käytettäisiin enimmäkseen tilanteissa, joissa mahdollisia pronominin viittauskohteita on useita mutta tarkoite on kuitenkin mainittu edellä. Perinteinen selitys lohkeaman esiintymiselle ei siis auta tapauksissa, joissa lohkeamarakenteen avulla tuodaan keskusteluun uusi referentti. Karhu (1994) osoittaaakin, että lohkeamarakenteella usein vaihdetaan puheenaihetta ja jäsennetään diskurssia.

Eteenpäin lohkeavan konstruktion avulla lausuman informaatorakennetta voi muo-

kata tietynlaiseen kontekstiin sopivaksi – se hyödyntää sekä pronomini viittauksen että leksikaalisen viittauksen ominaisuudet (Hakulinen, 1975; Vilkuna, 1989, s. 142–143). Karhun (1994) mukaan suomen itämurteissa lohkeamia eteenpäin käytetään viittauksen täsmentämisen lisäksi tietyissä diskurssitehtävissä: diskurssin rajakohdissa nostamassa puheenaiheeksi uusia referenttejä, tiivistämässä päättymässä olevaa puheenaihetta ja luomassa kontrastia eri tarkoitteiden välille. Etelämäen (2006, s. 94–96) mukaan lohkeamakonstruktion lauseen osana käytetyt pronomini-NP:t ovat yhteydessä siihen, jatkuuko vai muuttuuko meneillään oleva keskustelutoiminta. Eräs eteenpäin lohkeavan konstruktion tehtävä on siis nostaa huomion kohteeksi uusi, täysin ennen mainitsematon tai vain kontekstin kautta implikoitu tarkoite.

Kun eteenpäin lohkeavaa konstruktioita käytetään ensimmäintana, ensimmäinen viittaus tarkoitteeseen on siis yksinään NP:n muodostava pronomini. Ensimmäintapronomineja on toistaiseksi tarkasteltu lähinnä vain ensimmäisinä ja ainoana viittauksina – siis niiden esiintyessä ilman viittauksen tarkentavaa lohkeama-NP:tä. Tällöin pronominin referentti yleensä näyttelee tiettyä kontekstista pääteltävää, usein institutionaalista roolia, tai on muuten keskustelijoiden yhteisen taustatiedon perusteella ilmeinen. (Laury, 2005; VISK, § 1438.) Lohkeamakonstruktiota koskevien havaintojen yhteydessä toki on huomattu rakenteen käyttö uusien tarkoitteiden esittelyyn (Karhu, 1994; Vilkuna, 1989, s. 143), mutta tutkimusta siitä, miten eri pronomineja käytetään ensimmäintoina joko lohkeamakonstruktiossa tai ilman sitä, ei ole tehty.

Aiemmat tutkimukset Karhun lisensiaatin-työtä (1994) lukuun ottamatta on tehty verrattain pienistä aineistoista ja tarkastelu on ollut laadullista. Tässä artikkelissa tavoitteeni on tuottaa tilastollisin menetelmin tietoa ensinnäkin siitä, kuinka yleisiä pronominiensimaininnat ja lohkeamakonstruktioit ovat, toisekseen siitä, millainen yhteys eteenpäin lohkeavalla konstruktiolla ja ensimainnolla on, ja kolmanneksi siitä, miten kumpikin käyttötapa kytkeytyy eri pronominileksemeihin. Laadullisessa analyysissä tarkastelen, toimivatko pronominit ensimmäisinä ja ainoina mainintoina samoin kuin lohkeamakonstruktion avulla tehdyt ensimainnat, millaisia aineiston lohkeamakonstruktioissa esiintyvien eri pronominileksemeiden tehtävät ovat ja miten ne suhteutuvat aikaisempaan tutkimukseen.

Tarkasteluun on poimittu vain sellaiset lohkeamakonstruktion lauseenjäsenpaikalla pronomini-NP:nä esiintyvät kolmaspersoonaiset pronominit, jotka on tulkittu viittaviksi tiettyyn referenttiin ja nimenomaan henkilöreferenttiin. Henkilöreferentit on valittu, jotta tarkasteltavien viittausten joukko olisi mahdollisimman yhtenäinen, ja henkilöt ovat keskeisiä ja frekventtejä viittrauskohteita. Rajaus mahdollistaa myös sen, että persoonapronominin *hän* esiintymiä voidaan verrata demonstratiivipronominien *se*, *tää* ja *toi* käyttöön.

Eteenpäin lohkeavaa konstruktiota on toisinaan vaikea erottaa itsekorjauksista ja muista, lausuman prosessointiin liittyvistä epäjatkuvuusilmiöistä. Etelämäen mukaan lohkeamaa ei kuitenkaan tule nähdä konventionaalistuneena itsekorjauksena, sillä

konstruktiolla viitataan myös aivan uusiin tarkoitteisiin ja vastaajat orientoituvat siihen yhtenäisenä syntaktisena yksikkönä. Vuoro siis vaihtuu yleensä vasta jälkimmäisen, ”lohjenneen” NP:n jälkeen. (Etelämäki, 2006, s. 70–72.)

Lohkeaman ja pronominitarkenteisen NP:n raja on tutkimuksissa vedetty hieman eri tavoin sen mukaan, toistetaanko pronominia vai ei² (Seppänen, 1998, s. 18) tai miten substantiivin ja pronominin välillä on taukoja tai painotuseroja³ (Karhu, 1994, s. 327–328). Seppäsen ja Karhun määritelmistä poiketen olen luokitellut NP:n kahtia lohjenneeksi yksinkertaisella kriteerillä: lohkeamakonstruktio on kyseessä silloin, kun lauseenjäsenen normaalipaikalla esiintyvää pronominia ja samatarkoitteista lohkeavaa nominilauseketta erottaa vähintään yksi kokonainen sana. Lisäkriteereitä ovat, että pronomini-NP on predikaattiverbillisen lauseen jäsenenä, lausuman kesken ei ole taketelua tai pitkää taukoa tai muuta, mikä merkitsisi jälkimmäisen NP:n selvästi korjaukseksi, ja predikaattiverbiä ei toisteta tai korjata. Mikrotaukoja tai sanan hakemista esiintyy kuitenkin usein kesken eteenpäin lohkeavan substantiivilausekkeen (3), kun sitä määrittävä pronomini on jo tuotettu (ks. Etelämäki, 2006, s. 71) tai jos jälkimmäinen NP on pronominitarkenteeton (4).

² Seppänen määrittelee verbin vasemmalla puolella sijaitsevan pronominin substantiivin määritteeksi, jos sitä ei toisteta. Siis lauseessa *tää sano* (.) *Heikki viel pronomini on katsottu leksikaalisen NP:n osaksi, ei pronomini-NP:ksi* (Seppänen, 1998, s. 18, alaviite).

³ Karhu taas lukee lohkeamakonstruktioiksi myös rakenteita, joissa pronomini-NP ja leksikaalinen osa sijaitseva vierekkäin, esim. *se tähti viliputtaa*, jolloin tulkinta erillisiksi lausekkeiksi tapahtuu painotuksen perusteella (Karhu, 1994, s. 327–328).

(3) kyl **se** o aika sitkee **tää** (.) **tein Karri** kans (Sapu-157)

(4) **tolla** ei muuten=o' (.) **Ranella** (Sapu-188)

Artikkeli etenee siten, että seuraavaksi esitelen käytetyt tilastolliset menetelmät ja analysoidun aineiston. Sitten seuraa määrällinen analyysi: ensin tarkastelen lohkeamarakenteita, sitten ensimmäintapronomineja ja lopuksi ensimmäintojen ja lohkeamarakenteiden kytköstä toisiinsa. Määrällisen analyysin jälkeen luon laadullisen katsauksen siihen, millaisissa keskusteluyhteyksissä tarkasteltavat ilmiöt esiintyvät.

MENETELMÄT JA AINEISTO

Tässä artikkelissa käytän määrällisen tarkastelun apuna tilastollisia menetelmiä. Tilastollinen tarkastelu auttaa arvioimaan, millainen merkitys lohkeamakonstruktioilla on tutkittavien pronomien vaihtelussa. Lisäksi selvitan, miten lohkeamakonstruktio ja uuden referentin tuominen keskusteluun pronominiensimaininnalla kytkeytyvät toisiinsa. Käyttämäni menetelmät ovat ristiintaulukointi ja useamman muuttujan yhteisvaikutuksia tarkasteltaessa luokitteleva CHAID-puuanalyysi (*Chi-squared Automatic Interaction Detection tree*). Kummankin menetelmän analyysit toteutan IBM SPSS -ohjelmalla (versio 22).

Luokittelevat tai päätöspuut ovat yleisessä käytössä koneoppimisessa ja lääketieteessä. Niiden pääperiaate on, että algoritmi laskee muuttujien yhdistelmästä mahdollisimman hyvin aineiston tilannetta vastaavan mallinuksen (Eddington, 2010). Puuanalyysi käyttää rekursiivista luokittelua, jossa aineisto jaetaan vaiheittain vähintään kahteen osaan siten, että aineiston osien välille muodostuu mahdollisimman suuri ero. CHAID-analyysissä puu haarautuu ainoastaan tilastollisesti merkitsevistä eroista ($p < 0,05$). Päätöspuuanalyysin suurin etu on, että se tuo automaattisesti esiin selittävien muuttujien välisiä yhteyksiä, jolloin esiin nousee toisinaan odottamattomiakin korrelaatioita (Eddington, 2010). Verrattu-

na vaikkapa logistiseen regressioanalyysiin, joka on toinen verrattain yleinen kategorisille muuttujille sopiva monimuuttujamenetelmä, päätöspuuanalyysin tuottamat kuviot ovat havainnollisempia ja helpompia lukea.

Päätöspuuanalyysien kautta merkitseviksi nousevia yhteyksiä tarkastelen ristiintaulukoinneilla, joissa tarkastelen muuttujien välisen riippuvuuden vahvuutta sovitetuilla standardoiduilla jäännöksillä. Jäännös lasketaan vähentämällä odotuksenmukaisesta esiintymämäärästä – siis tilanteesta, jossa ryhmien välillä ei olisi eroa muussa kuin otoskoossa – todellinen, aineistossa esiintyvä frekvenssi. Sitten jäännökset standardoidaan, jotta voidaan verrata erikokoisia aineiston osia. Standardoituja jäännöksiä tarkasteltaessa muuttujien välistä yhteyttä pidetään tilastollisesti merkitsevänä, kun standardoitu jäännös on pienempi kuin -2 (negatiivinen yhteys, esiintymiä on vähemmän kuin odotettiin) tai suurempi kuin 2 (positiivinen yhteys, esiintymiä on enemmän kuin odotettiin).

Tutkimukseni aineisto koostuu monenkeskisistä keskusteluista viideltä kaakkoisatantalaiselta maaseutupaikkakunnalta. 19 tallennetta, joiden kesto yhteensä on noin 24 tuntia, on kerätty Harjavallasta, Huittisista, Kokemäeltä, Köyliöstä ja Säskylästä vuosina 2009–2011 osana Turun yliopiston Satakuntalaisuus puheessa -hanketta (Sapu). Keskusteluissa mukana on 33 eri-ikäistä satakuntalaispuhujaa⁴ ja lisäksi muutamia kielitieteellisen koulutuksen saaneita äänittäjiä⁵, joiden tuottamia pronomineja ei ole poimittu määrälliseen tarkasteluun. Tässä artikkelissa aineistosta on lähempään tarkasteluun valittu poissa puhetilanteesta olevaan henkilöön viittaavat, välittömässä puheessa eli ei-logo-

⁴ Harjavallasta on 9 puhujaa, Huittisista 6, Kokemäeltä 6, Köyliöstä 5 ja Säskylästä 7.

⁵ Tässä tarkastelluissa äänitteissä äänittäjät ovat Satakunnasta kotoisin olevia suomen kielen opiskelijoita ja puhujat kuuluvat heidän sosiaalisiin verkostoihinsa.

forisessa asemassa⁶ esiintyvät pronominit, jotka eivät toimi substantiivin määritteenä. Aineiston jakautuminen pronomineittain on kuvattu taulukossa 1. Aineiston pronomi-

⁶ Logoforisella asemalla tarkoitetaan sitä, että pronomini sijaitsee referoidussa lausumassa ja viittaa johtolauseessa mainittuun referoidun lausuman alkuperäiseen tuottajaan, esim. *se sano että hänelle voi soittaa* (VISK, § 1469). Tällaisessakin asemassa lohkeamarakenne voisi periaatteessa olla mahdollinen esimerkiksi lausumassa ”se sano että **hän** tulee kans **se Maija itte**”. Tällaisia tapauksia aineistossa ei kuitenkaan esiinny.

neista 123 eli 4,5 % esiintyy lohkeamakonstruktiossa. Pronomineihin, joilla on useampia äänteellisiä variantteja, viitataan määrällisissä analyyseissä vain yleisimmällä variantilla.

Taulukko 1. Aineiston pronominiinien määrä.

se	<i>hän</i>	<i>tää/tämä</i>	<i>toi/tua/tuo</i>	yhteensä
2278 (82,7 %)	379 (13,8 %)	44 (1,6 %)	54 (2,0 %)	2755

Ei-logoforisiin pronominesiiintymiin rajaamisen perusteena on, että yksiselitteisesti logoforisissa asemassa esiintyvistä kolmaspersoonaisista pronomineista 95 % on aineistossa *hän*-pronomineja. Logoforisissa asemassa pronominiinien vaihtelu noudattaa siis erilaisia sääntöjä kuin välittömässä puheessa. Viittaukset läsnä olevaan henkilöön puolestaan on jätetty rajauksen ulkopuolelle siksi, että aikaisempien havaintojen mukaan läsnäolijaan viitattaessa kolmaspersoonaisien pronominiinien jakauma on erilainen kuin silloin, kun referenttinä on poissa puhetilanteesta oleva henkilö (Priiki, 2012). Olen aiemmin tarkastellut saman aineiston kolmaspersoonaisien henkilöviitteisten pronominiinien vaihtelua syntaktisen funktion ja subjektipronominin predikaattiverbin näkökulmasta (Priiki, 2014), ja tavoitteena on jatkossa kartoittaa myös referenttien ominaisuuksien kytköksiä pronominiinien vaihteluun (Priiki, arvioitavana).

AINEISTON ETEENPÄIN LOHKEAVAT RAKENTEET

Tämän tutkimuksen määrällisessä analyysissä on otettu huomioon lohkeamakonstruktiossa lauseenjäsenen normaalipaikalla esiintyvät, yksinään NP:n muodostavat pronominit. Joskus pronominia toistetaan useita kertoja. Esimerkin 5 konstruktiossa ensimmäinen esiintymä *sehän* on katsottu lauseenjäseneksi ja poimittu määrälliseen analyysiin. Seuraavat kaksi toistettua *se*-pronominia on koodattu lohkeamakonstruktioon lohkeama- eli jälkiosiksi ja laskettu aineiston henkilöviitteisten pronomini-NP:iden kokonaismäärään. Vain juuri ennen substantiiviva sijaitseva pronomini (*se anoppi*) on katsottu substantiivin määritteeksi, jolloin sitä ei ole laskettu pronomini-NP:iden määrään.

(5) juu ja **sehän** meni **se** mum mielestä **se** niinku **se** (.) **anoppi** (Sapu-190)

Aiemmassa tutkimuksessa lohkeamakonstruktion osina on tarkasteltu demonstratiivipronomineja (Etelämäki, 2006; Karhu, 1994). Tämän tutkimuksen aineistossa myös persoonapronomini *hän* on mahdollinen, vaikkakin harvinainen, sekä alkuun että eteenpäin lohkeavan konstruktion lauseenjäsenpaikalla. Toisinaan myös konstruktion jälkiosana eli lohkeamana eteenpäin esiintyy pelkkä pronomini, joko toistettuna tai yksinään (Karhu, 1994, s. 89). Tässä aineistossa lohkeama-NP:nä on yksinään NP:n muo-

dostava *se*-pronomini 23 kertaa ja kahdesti pronomini *toi*.

Eteenpäin lohkeava konstruktio alkaa siis lauseella, jossa lauseenjäsenenä on pronomini-NP, joka kytkee tarkoitteen edellä käytyyn keskusteluun. Jäljessä seuraa pronominin kanssa samaviitteinen vapaa, yleensä pronominitarkenteinen leksikaalinen NP, joka nimeää tarkoitteen. Lohkeama-NP voi olla myös tarkenteeton (6) tai toinen pronomini-NP (7). (Etelämäki, 2006, s. 65–67.)

(6) **tolla** ei muuten=o' (.) **Ranella** (Sapu-188)

(7) ja sit **se** meni naimisiin **se** että teki lapsia (Sapu-164)

Taulukossa 2 on ristiintaulukoitu kolmaspersoonaisen pronomini-NP:iden esiintyminen eteenpäin lohkeavan konstruktion ensimmäisenä NP:nä eli tyypillisellä pronomini-NP:n paikalla ja muissa asemissa. Vertailun vuoksi taulukossa on esitetty myös aineiston alkuun lohkeavissa rakenteissa esiintyvät pronominilausekkeet.⁷ Mukaan ei siis ole otettu lohkeama-NP:n pronominitarkenteita tai yksinään lohkeama-NP:n muodostavia pronomineja. Solut, joissa yhteys on merkitsevä (standardoitu jäännös suurempi kuin 2 tai

pienempi kuin –2), on lihavoitu. Taulukossa on esitetty vaakasuoraan luettavalla rivillä *se*, kuinka suuri osa kunkin pronominin esiintymistä sijaitsee lohkeamakonstruktion pronominipaikalla: esimerkiksi *se*-pronomineista 4,0 %. Toinen, pystysuoraan luettava, prosenttiosuus ilmaisee sen, kuinka suuri osa kummankin konstruktion pronomineista on tiettyä lekseemiä: esimerkiksi eteenpäin lohkeavan konstruktion pronomini-NP:istä peräti 74,0 % on *se*-pronomineja.

⁷ Alkuun lohkeavissa konstruktioissa lauseenjäsenenä olevien pronomini-NP:iden variaatio ei eroa tilastollisesti merkitsevästi pronominiin vaihtelusta muissa asemassa: alkuun lohkeavaa konstruktioita esiintyy aineistossa vähän (ks. taulukko 2) ja siinä pronomini-NP:nä käytetään pronominia *se* yhtä *hän*-pronominia lukuun ottamatta.

Taulukko 2. Henkilöviitteisten *hän*-, *se*-, *tää*- ja *toi*-pronominien esiintyminen lohkeamakonstruktioiden lauseenjäsenpaikalla. $\chi^2 = 90,088$; $p < 0,001$.⁸

Pronomini		ei lohkeama-konstruktioita	alkuun loh. konstruktio	eteenpäin loh. konstruktio	yhteensä
se	esiintymiä	2162	25	91	2278
	% <i>se</i> -pronomeista	94,9 %	1,1 %	4,0 %	100,0 %
	% kaikista pronomeista	83,0 %	96,2 %	74,0 %	82,7 %
	standardoitu jäännös	1,6	1,8	-2,6	
<i>hän</i>	esiintymiä	375	1	3	379
	% <i>hän</i> -pronomeista	98,9 %	0,3 %	0,8 %	100,0 %
	% kaikista pronomeista	14,4 %	3,8 %	2,4 %	13,8 %
	standardoitu jäännös	4,0	-1,5	-3,7	
<i>tää</i>	esiintymiä	30	0	14	44
	% <i>tää</i> -pronomeista	68,2 %	0,0 %	31,8 %	100,0 %
	% kaikista pronomeista	1,2 %	0,0 %	11,4 %	1,6 %
	standardoitu jäännös	-7,8	-0,7	8,9	
<i>toi</i>	esiintymiä	39	0	15	54
	% <i>toi</i> -pronomeista	72,2 %	0,0 %	27,8 %	100,0 %
	% kaikista pronomeista	1,5 %	0,0 %	12,2 %	2,0 %
	standardoitu jäännös	-7,3	-0,7	8,4	
yht.	esiintymiä	2607	26	123	2755
	% pronomeista	94,6 %	0,9 %	4,5 %	100,0 %
		100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %

⁸ Soluista 41,7%:issa odotuksenmukainen arvo on pienempi kuin 5. Tästä syystä tilastollinen merkitsevyys on laskettu Fisherin tarkalla testillä.

Taulukko 2 kuvaa ensinnäkin aineiston pronominien jakaumaa. Siitä nähdään, että yksinään NP:n muodostavalla *tää*- tai *toi*-pronominilla ilman eteenpäin lohkeavaa konstruktioita on hyvin harvinaista viitata henkilöön, joka ei ole läsnä puhetilanteessa: viittauksista vain 1,6 % on *tää*-pronomeja ja 2,0 % *toi*-pronomeja. Samanlaisen havainnon on tehnyt myös Seppänen (1998, s. 17).

Eteenpäin lohkeavan konstruktion sarakkeessa taulukossa 2 on nähtävissä voimakkaita, itseisarvoltaan yli kahden suuruisia korrelaatioita kaikkien tarkasteltavien pronominien kohdalla. *Se*- ja *hän*-pronominien kohdalla jäännös on negatiivinen (-2,6 ja -3,7) ja *tää*- ja *toi*-pronominien kohdalla positiivinen (8,9 ja 8,4). Tämä tarkoittaa, että eteenpäin lohkeavassa konstruktiossa lauseenjäsenpaikal-

la pronominina on aineistossa tilastollisesti merkitsevästi useammin *tää* tai *toi* kuin *hän* tai *se*. Lohkeama eteenpäin on siis yhteydessä lauseessa esiintyvän pronominin valintaan toisin kuin lohkeama alkuun.

Tää ja *toi* toimivat kuitenkin myös tarkoitteensa ensimmäintoina useammin kuin *hän* ja *se* – siis tehtävässä, joka aiemman tutkimuksen (Karhu, 1994, s. 277) perusteella on syytä olettaa tyypilliseksi eteenpäin lohkeavan rakenteen käyttöyhteydeksi. Pronominien jakaumaa ensimmäintoina tarkastelen seuraavassa luvussa. Sen jälkeen tarkastelen päätöspuuanalyysillä eteenpäin lohkeavan konstruktion ja pronomiensimmäintojen yhteyttä ja esittelen laadullisia havaintoja eri pronominien käytöstä lohkeamakonstruktiossa ja ensimmäintana.

AINEISTON PRONOMINIENSIMAININNAT

Pronominiensimainintoja on selitetty sillä, että pelkällä pronominilla keskusteluun tuotava referentti näyttlee puheenalaisissa tapahtumissa kontekstista pääteltävää roolia – esimerkiksi kaupassa myyjä, koulussa opettaja –, jolloin referentin yksilöllinen tunnistaminen ei ole olennaista (Fox, 1987; Ziv, 1996). Ritva Laury kuitenkin osoittaa, että kun keskustelijoilla on paljon yhteistä taustatie-

toa, pronominiensimaininnan referentin ei tarvitse olla kategorian edustaja, vaan spesifinenkin referentti, juuri tietty yhteyden tuttava, voidaan päätellä kontekstista. Tällöinkään referentti, johon viitataan ainoastaan kolmaspersoonaisilla pronomineilla, ei ole puheenaiheen kannalta keskeinen. (Laury, 2005, s. 58.) Omassa aineistossani ei-institutionaalisia henkilöreferenttejä, joihin kohdistuu vain pronominilausekkeella tehtyjä viittauksia, ovat esimerkiksi hahmot elokuvassa, jonka kaikki esimerkin 8 äänitteessä puhuvat nuoret ovat nähneet.

(8) ko (.) nee hoilaa sitä e- et **se** herrää henkii sit **se** tullee siält moottorisahan kans siält säkistä (Sapu-154)

Iso suomen kielioppi (VISK, § 1438) käyttää ennestään mainitsemaattomiin mutta kontekstin kautta vastaanottajalle ymmärrettäviin referentteihin pro-sanalla viittaamisesta termiä *assosiativinen anafora*. Tässä tarkasteltavassa aineistossa kaikki neljä tutkimuksen kohteena olevaa pronominia ovat ensimmäintoina mahdollisia viittaamassa poissa puhetilanteesta olevaan henkilöön. Uuden henkilöreferentin tuominen keskusteluun pronomini-NP:llä on aineistossa kuitenkin yleisesti ottaen harvinaista: ensimmäintapronomineja on 165 esiintymää eli 6,0 % aineiston pronomini viittauksista. Lisäksi monesti pronominiensimaininnalla esiin nostettuun referenttiin viitataan pian uudestaan tarkemmalla ilmauksella – esimerkiksi eteenpäin lohkeavan konstruktion leksikaalisella NP:llä. Sellaiset viittaukset, joissa kolmaspersoonainen pronomini on tarkoitteen ensimmäinen ja ainoa maininta, ovat siis vielä pienempi osa

aineistosta. Niiden laadullisessa tarkastelussa jäljempänä ilmenee kuitenkin viitteitä siitä, että eri pronomineilla lienee erilaisia tehtäviä.

Tässä tutkimuksessa ensimmäinnoiksi on luokiteltu kaikki pronominit, joita ei edellä täsmälleen samaan tarkoitteeseen viittaava nominilauseke. Kontekstin kautta implikoituja ja täysin uusia tarkoituksia ei siis ole erotettu toisistaan. Ensimmäistä kertaa mainituiksi on luokiteltu myös sellaiset referentit, joiden edellinen maininta on keskustelussa vähintään kymmenen vuoroa aikaisemmin, kun välillä keskustellaan aivan eri teemoista. Ensimmäintojen ja anaforien viittausten lisäksi jaotteluun on tarvittu epäselvien tapaus-ten luokka. Anaforisuudeltaan epäselviksi on koodattu esimerkiksi esiintymät, jotka ovat aivan äänitteen alussa tai joita edeltävä mahdollisesti samaviitteinen sana on monitulkintainen. Epäselviä tapauksia on aineistossa 21.

Taulukossa 3 pronominit on ristiintaulukoitu sen mukaan, onko viittaus anaforinen vai tarkoittensa ensimmäintä. Anaforisuuden suhteen epäselvät 21 esiintymää on jätet-

ty pois. Taulukossa 3 on taulukon 2 tapaan käytetty korrelaation vahvuuden osoittamiseen standardoituja jäännöksiä.

Taulukko 3. Henkilöviitteisten, yksinään NP:n muodostavien pronominiin *hän*, *se*, *tää* ja *toi* esiintyminen tarkoittensa ensimmäintoina. $\chi^2 = 109,547$; $p < 0,001$.⁹

Pronomini		anaforinen	ensimmäintä	yhteensä
<i>se</i>	esiintymiä	2134	125	2259
	% <i>se</i> -pronomineista	94,5 %	5,5 %	100,0 %
	% kaikista pronomineista	83,1 %	75,8 %	82,6 %
	standardoitu jäännös	2,4	-2,4	
<i>hän</i>	esiintymiä	375	4	379
	% <i>hän</i> -pronomineista	98,9 %	1,1 %	100,0 %
	% kaikista pronomineista	14,6 %	2,4 %	13,9 %
	standardoitu jäännös	4,4	-4,4	
<i>tää</i>	esiintymiä	26	16	42
	% <i>tää</i> -pronomineista	61,9 %	38,1 %	100,0 %
	% kaikista pronomineista	1,0 %	9,7 %	1,5 %
	standardoitu jäännös	-8,8	8,8	
<i>toi</i>	esiintymiä	34	20	54
	% <i>toi</i> -pronomineista	63,0 %	37,0 %	100,0 %
	% kaikista pronomineista	1,3 %	12,1 %	2,0 %
	standardoitu jäännös	-9,7	9,7	
yht.	esiintymiä	2569	165	2734
	% pronomineista	94,0 %	6,0 %	100,0 %

⁹ Koska soluista 25 %:ssa odotuksenmukainen arvo on pienempi kuin 5, merkitsevyys on testattu Fisherin tarkalla testillä.

Taulukossa 3 pronominiin esiintymistä anaforisina tai ensimmäintoina tarkasteltaessa huomataan samansuuntainen yhteys kuin esiintymisessä eteenpäin lohkeavan rakenteen pronomini-NP:nä. *Tää*- ja *toi*-pronomineista yli kolmannes (38,1 % ja 37,0 %) on tarkoittensa ensimmäisiä mainintoja, kun taas pronominit *se* ja etenkin *hän* ovat valtaosin anaforisia (94,5 % ja 98,9 %). Taulukon pysyvuunnaisesti luettavat prosenttiosuudet havainnollistavat kuitenkin aineistossa leimallista epäsuhtaa pronominiin frekvenssissä: vaikka *tää*- ja *toi*-pronominiin esiintymistä suhteellisesti suuri osa on ensimmäintoina, kaikista aineiston pronominiin ensimmäintoina

kolme neljästä (75,8 %) tehdään *se*-pronominiin, koska *se* on aineistossa niin paljon muita tarkasteltuja pronomineja yleisempi. Standardoidut jäännökset ovat kaikkien pronominiin kohdalla itseisarvoltaan kahta suurempia, eli ne osoittavat havaitun yhteyden merkitseväksi.

Etelämäen (2006, s. 53) havaintojen mukaan *tämä* ja *tu* ensimmäintoina viittaavat puhetilanteessa esillä oleviin tarkoitteisiin. Oman aineiston kohdalla on syytä muistaa, että läsnä oleviin henkilöihin kohdistuvat viittaukset on rajattu aineistosta pois. Näin ollen pronominiin referentit eivät ole puhetilanteessa fyysisesti läsnä. Myös puhetilanteen

teessa käsiteltävissä valokuvissa esiintyviin henkilöihin kohdistuvat viittaukset on rajattu tarkastelun ulkopuolelle, koska pelkästä äänitallenteesta ei voida tietää, osoittaako tai katsooko puhuja valokuvaa henkilöstä puhuessaan, jolloin viittaus ei olisi verrattavissa aidosti poissa puhetilanteesta olevista referenteistä puhumiseen. Palaan niin lohkeamakonstruktion osana kuin ilmankin sitä esiintyville ensimmäinnoille tässä aineistossa tyypillisiin käyttökonteksteihin jäljempänä. Ensin käsittelen kuitenkin pronominiensimainintojen ja eteenpäin lohkeavan rakenteen yhteyttä tilastollisesti.

ETEENPÄIN LOHKEAVA KONSTRUKTIO ENSIMAININTANA

Erääksi lohkeamakonstruktion käyttöyhteydeksi on esitetty uusien tarkoitteiden nostaminen keskustelussa huomion kohteeksi

(Karhu, 1994, s. 277; VISK, § 1019). Tarkoite voi olla mainittu keskustelussa aiemmin taustatietona, se voi olla pääteltävissä kontekstista tai se voi olla aivan uusi. Karhun (1994, s. 244) mukaan eteenpäin lohkeavalla konstruktiolla voidaan ikään kuin salakaljuttaa diskurssiin uusi referentti: ensimmäisenä viittauksena esiintyvä pronomini-NP implikoi tunnettuutta mutta lohkeamaosan leksikaalinen NP varmistaa, että kuulija tulkitsee referentin oikein. Eteenpäin lohkeavalla konstruktiolla siis tavallaan naamioidaan referenttiä tutuksi (Karhu, 1994, s. 270).

Taulukossa 4 on ristiintaulukoitu aineiston eteenpäin lohkeavat konstruktiot ja niissä esiintyvät ensimmäintapronomininit. Taulukon 3 tapaan myös taulukosta 4 on jätetty pois ne 21 aineiston pronominia, joiden kohdalla viittauksen anaforisuus on tulkinnanvaraista.

Taulukko 4. Henkilöviitteiset, eteenpäin lohkeavan konstruktion pronomini-NP:t tarkoitteen ensimmäintoina. $\chi^2 = 357,759$; $p < 0,001$.¹⁰

Lohkeamarakenne		pronomini-NP		
		anaforinen	ensimmäintainta	yht.
eteenpäin lohkeava konstruktio	esiintymiä	65	57	122
	% konstruktion pronomini-NP:istä	53,3 %	46,7 %	100,0 %
	% kaikista esiintymistä	2,5 %	34,5 %	4,5 %
	standardoitu jäännös	-19,3	19,3	
muut tapaukset	esiintymiä	2504	108	2618
	% muista tapauksista	95,9 %	4,2 %	100,0 %
	% kaikista esiintymistä	97,5 %	65,5 %	95,5 %
	standardoitu jäännös	19,3	-19,3	
Yhteensä	esiintymiä	2569	165	2734
	% esiintymistä	93,9 %	6,1 %	100,0 %

¹⁰ Pearsonin riippumattomien otosten khin neliö -testi.

Taulukosta 4 selviää, että aineiston kolmaspersoonaisista pronominiensimainnoista kolmannes (34,5 %) sijaitsee lauseessa, johon liittyy eteenpäin lohkeava nominilauseke. Vastaavasti eteenpäin lohkeavien rakenteiden pronomini-NP:istä lähes puolet (46,7 %) on tarkoitteensa ensimmäisiä mainintoja, kun taas muutoin valtaosa (97,5 %) pronominiensiintymistä on anaforisia. Suuri standardoitu jäännös (19,3) osoittaa, että ensimmäintöjen ja eteenpäin lohkeavan konstruktion yhteys on erittäin merkitsevää.

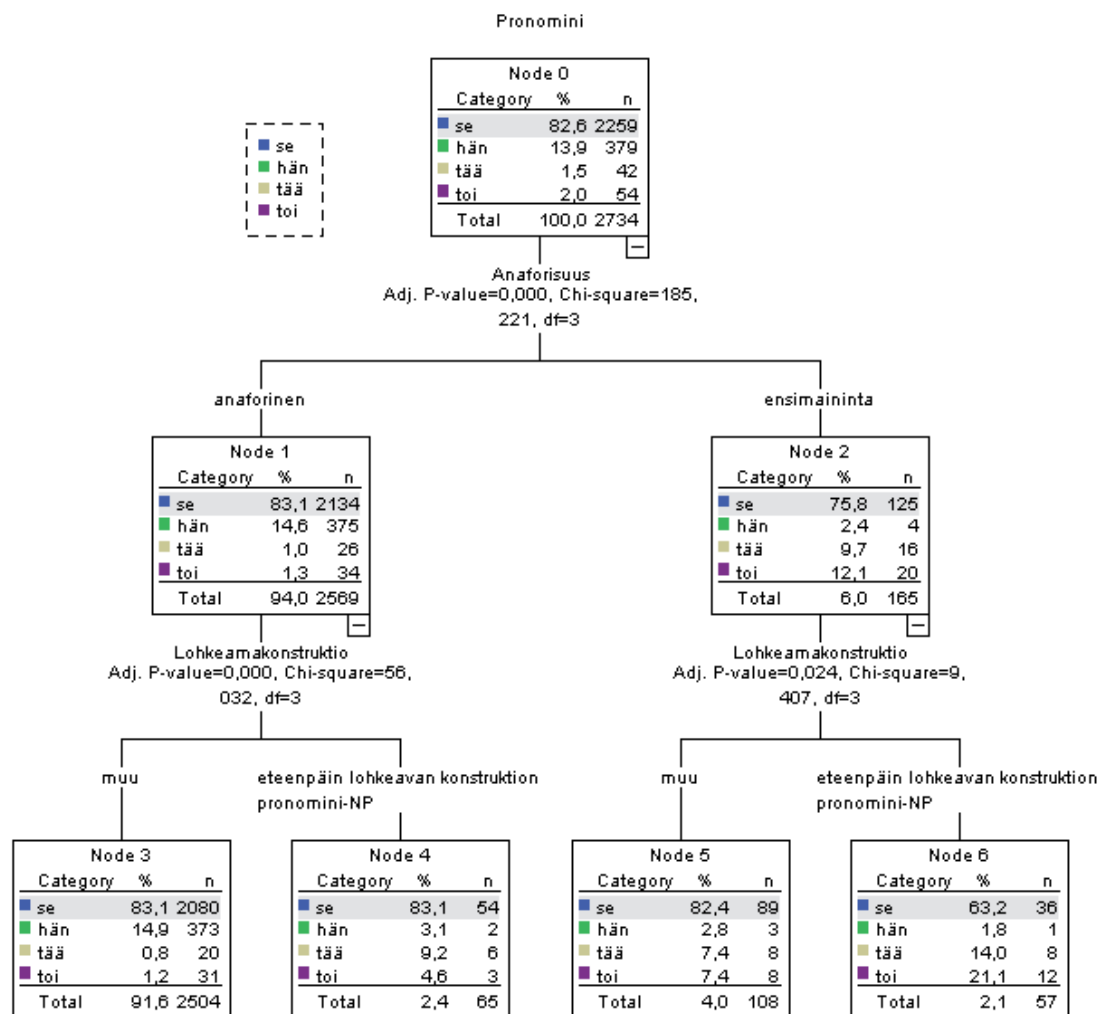
Eteenpäin lohkeavassa konstruktiossa esiintyvät pronominit ovat siis useammin ensimmäintöjä kuin anaforisia. *Tää-* ja *toi-*pronomineilla on – pronominiensimainnoissa suhteutettuna – taipumus esiintyä sekä ensimmäintöinä että lohkeamakonstruktion pronomini-NP:nä. Kummalla seikalla on vahvempi yhteys pronominiensimainnojen esiintymiseen? Esiintyvätkö *tää* ja *toi* useammin lohkeamakonstruktiossa myös anaforisina? Tällaisiin kysymyksiin vastauksia saadaan päätöspuuanalyysillä.

Kuvion 1 päätöspuuanalyysissä selitettävänä muuttujana on pronomini ja selittävinä anaforisuus ja pronominiensimainnojen sijainti eteenpäin lohkeavan rakenteen pronomini-NP:nä. Puu ei pysty ennustamaan pronominiensimainnojen esiintymistä, koska kaikissa noodeissa *se*-pronominit ovat enemmistöinä. Pronominiensimainnojen vaihtelu on niin monimutkainen ilmiö, että onnistuneesti ennustamaan puuanalyysiin tarvittaisiin useita muitakin muuttujia, esimerkiksi tieto pronominiensimainnojen lauseenjäsenasemasta, subjektipronominiensimainnojen predikaatista (ks. Priiki, 2014) sekä puhujan ja referentin ominaisuuksista

(ks. Priiki, arvioitavana). Jokainen päätöspuun haarautuminen ilmentää kuitenkin tilastollisesti merkitsevää ($p < 0,05$) eroa pronominiensimainnojen määrässä. Puun haarautumiskriteerinä on Pearsonin khin neliö -testillä lasketun merkitsevyyden lisäksi se, että haarautuvassa noodissa tulee olla vähintään 50 esiintymää ja syntyvässä haarassa 20 esiintymää.

Kuvion 1 päätöspuuanalyysistä on jätetty anaforisuuden suhteen epäselvät tapaukset pois. Lohkeamakonstruktiossa tyypillisen leksikaalisen lohkeamaosan paikalla toisinaan esiintyvät pronomini-NP:t (ks. esimerkki 5 edellä) on luokiteltu samaan ryhmään muiden tapausten kanssa. Eteenpäin lohkeavan konstruktion pronomini-NP:nä käsitellään siis vain tyypillisen pronominiensimainnojen paikalla rakenteen ensimmäisenä NP:nä toimivia pronomineja. Jälkiosina esiintyviä yksinään NP:n muodostavia pronomineja on aineistossa 23 *se*-pronominia ja 2 *toi*-pronominia, eli niiden merkitys muiden tapausten luokassa on vähäinen.

Päätöspuu haarautuu ensin anaforisuusmuuttujan mukaan. Viittauksen anaforisuus on siis puuanalyysin mukaan merkitsevempi tekijä pronominiensimainnojen vaihtelussa kuin lohkeamakonstruktion pronomini-NP:nä toimiminen. Pronominit jakautuvat anaforisisiin ja ensimmäintöihin siten, että anaforisissa viittauksissa (noodi 1) esiintyy huomattavan vähän pronomineja *tää* ja *toi*, kumpaakin vain noin prosentti esiintymistä. Pronominiensimainnoista (noodi 2) *tää*-pronomineja on kuitenkin 9,7 % ja *toi*-pronomineja 12,1 %. Tämä tendenssi havaittiin jo edellä ristiintaulukoinnilla (taulukko 3).

Kuvio 1. Lohkeamakonstruktiossa esiintyvien pronomien jakautuminen aineistossa. Selitettävä muuttuja pronomini, selittävät muuttujat anaforisuus ja eteenpäin lohkeava konstruktio.

Sekä anaforiset esiintymät (noodi 1) että ensimmäinintana käytetyt pronominit (noodi 2) haarautuvat edelleen lohkeamakonstruktio-muuttujan mukaan. Lohkeamakonstruktio-pronomini-NP:nä esiintyminen on yhteydessä pronomien vaihteluun tilastollisesti merkitsevästi sekä anaforisten pronomien että tarkoiteensa ensimmäisten mainintojen kohdalla. Noodin 3 taulukossa *tää*- ja *toi*-pronomien osuus on pienimmillään (0,8 % ja 1,2 %): ryhmässä on siis kyse anafori-

sista, ilman lohkeamakonstruktioita tai alkuun lohkeavan konstruktion lauseenjäsenpaikalla esiintyvistä pronomineista. Niissä huomiota herättää myös se, että *hän*-pronominin osuus on muita ryhmiä selvästi suurempi (14,9 %). Vaikka *hän* osoittautuu aineistossa mahdolliseksi sekä lohkeamakonstruktiossa että ensimmäinintana, on sen tyypillinen käyttökonteksti siis kuitenkin selvästi anaforinen ja ilman eteenpäin lohkeavaa konstruktioita.

Noodissa 4 eli anaforisissa mutta lohkeamakonstruktiossa esiintyvissä pronomineissa samoin kuin noodissa 5 eli ensimmäinnoissa ilman lohkeamakonstruktioita *tää-* ja *toi-*pronomineja esiintyy jonkin verran enemmän kuin noodissa 3. Suurimmillaan niiden prosenttiosuudet ovat kuitenkin noodissa 6 eli ensimmäintana toimivien lohkeamakonstruktioiden ryhmässä. Näistä esiintymistä *tää-*pronomineja on 14,0 % ja *toi-*pronomineja peräti 21,1 %.

Puuanalyysi osoittaa, että sekä tarkoitteensa ensimmäintana että lohkeamakonstruktion pronomini-NP:nä toimimisella on itsenäinen yhteys pronomiinien vaihteluun, vaikka vaikutus on samansuuntainen: kumpikin ilmiö lisää *tää-* ja *toi-*pronomiinien ja vähentää *hän-*pronominin esiintymistodennäköisyyttä. Viittauksen anaforisuus on tekijöistä merkittävämpi, mutta eteenpäin lohkeavien konstruktioiden yleisyys ensimmäintoina ei selitä *tää-* ja *toi-*pronomiinien yleisyyttä niissä kokonaan, vaan myös anaforisissa viittauksissa kyseiset kaksi demonstratiivia sijaitsevat usein lohkeamakonstruktion pronominipaikalla.

PRONOMINIENSIMAININTOJEN JA LOHKEAMIEN KÄYTTÖYHTEYKSIÄ AINEISTOSSA

Tässä luvussa luon silmäyksen edellä määrällisesti käsiteltyjen, pronomiinien vaihteluun yhteydessä olevien ilmiöiden käyttökonteksteihin. Ensin esittelen tilanteita, joissa tarkoitteen ensimmäisenä mainintana on pronomini, joka ei täydenny eteenpäin lohkeavalla NP:llä. Sitten tarkastelen tapauksia, joissa ensimmäintä tehdään lohkeamakonstruktioilla, ja lopuksi näytän esimerkkejä anaforisissa viittauksissa käytetyistä lohkeamakonstruktioista.

Ensimmäintana pronomini ilman lohkeamarakennetta

Totesin edellä, että ensimmäintapronomineista 57 eli 34,5 % täydentyy lohkeamalla eteenpäin ja suhteutettuna pronomiinien frekvenssiin aineistossa sekä ensimmäintana että anaforisena *tää* ja *toi* esiintyvät *se-* ja *hän-*pronomineja tyypillisemmin eteenpäin lohkeavan konstruktion pronomini-NP:nä. Koska valtaosa aineiston henkilöviittauksista tehdään *se-*pronominilla, kaikissa ryhmissä *se-*pronominit ovat kuitenkin enemmistönä.

Ainoastaan 108 aineiston pronominia on sellaisia ensimmäintoja, joita ei tarkenneta lauseesta lohkeavalla toisella nominilausekkeella, yleensä substantiivilla. Näistä esiintymistä 89 (82,4 %) on *se-*pronomineja ja 3 *hän-*pronomineja; *tää-* ja *toi-*pronominia on kumpaakin 8 esiintymää.

Aineistossa esiintyy kuitenkin myös useita sellaisia ensimmäintoja, joissa viittaus toistetaan substantiivia käyttäen pian ensimmäisen, pelkällä pronominilla tehdyn viittauksen jälkeen mutta joita ei ole tässä tutkimuksessa luokiteltu lohkeamarakenteiksi, kuten esimerkin 9 limittäisrakenne. Sellaisia tapauksia, joissa ainoa referenttiin viittaava lekseemi on pronomini, on siis vielä vähemmän kuin tässä ilman lohkeamarakennetta esiintyviksi luokiteltuja ensimmäintoja. Pronominiviittauksilla, joita seuraa samaviitteinen substantiivi, lienee lohkeamarakenteen kanssa samantapaisia funktioita: limittäisrakenteella Hakulisen (1987, s. 14) mukaan pystytään samalla kertaa sekä esittelemään tarkoite että predikoimaan siitä jotakin. Tällaisten rakenteiden käytön ja yleisyyden syvällisempi tarkastelu kuitenkin vaatisi oman tutkimuksensa.

(9) *se oli* sit semmonen *Penttiläm Pransu oli* semmonen kansansaarnaaja. (Sapu-165)

Tietynlaisen kategorian jäsenet ja institutionaalisen toiminnan osapuolet – myyjät, lääkärit, opettajat – ovat aiemman tutkimuksen perusteella tyypillisiä assosiativisen anaforan viittauskohteita (Ziv, 1996; Laury, 2005). Tapauksissa, joissa henkilön ainoa maininta tapahtuu pronomiinilla, referenttinä on tässäkin aineistossa usein institutionaalinen henkilö, esimerkiksi myyjä tai lääkäri, ja pronomiinina *se*. Esimerkissä 10 käytetään

ensin passiivista *kysyttii* (rivi 1) ja mainitaan tapahtumapaikaksi *tax free* -myymälä (rivi 2). Näin luodaan odotus sellaisesta inhimillisestä referentistä, jolla on myymälässä oikeus pyytää nähtäväkseen henkilöllisyystodistusta. Tällä perusteella kuulija voi ongelmitta päättellä seuraavien *se*-pronomiinien referentiksi myymälän kassan. Kassahenkilöön ei kertomuksessa viitata kertaakaan substantiivilla.

(10) [Sapu-167]

01 Sanna: joo kyl se om mullakih mul muuten sillo kyl kysyttii
 -> yhe kerra siä laival siäl taksfriis se (.) kysy
 03 henkkareik ku mä meni ostaa jotai- siis ja [mä oli
 04 Martta: [mh
 05 Sanna: siis sillo ala(ikäne.
 06 Martta: mmh.
 07 Sanna: sit mä näytin sil viä sitä (.) mt mu hianoo
 08 vääreännöstäni (mt ei se [sitä)
 09 Martta: [ja meni läpi vai
 10 Sanna: juu. (.) vaik se viäl otti se siält muavitaskust pois
 11 ja katto sitä tälle sit @jaa@.

Assosiativisen anaforan pronomiinina toimii aineistossa tavallisesti *se*. Yksityiskohtana voidaan mainita, että aineistossa esiintyy myös yksi ainoana viittauksena vastaavassa tilanteessa kaupan myyjään viittaava *hän*-pronomini.

Jos ensimmäisenä ja ainoana viittauksena henkilöön on *toi*, referentti vaikuttaa jotenkin kytkeytyvän puhetilanteen fyysiseen kontekstiin, vaikka tässä aineistossa referentti ei puhetilanteessa olekaan varsinaisesti läsnä. Pelkällä *toi*-pronomiinilla viitataan ongelmitta esimerkiksi autossa käydyssä keskustelun aikana toiseen tienkäyttäjään tai kahvipöytäkeskustelun aikana toisessa huoneessa nukkuvan perheenjäsenen. Tulkinnan apuna saatetaan käyttää eleitä tai katseita, joiden tarkastelu pelkästä ääniaineistosta on mahdotonta. *Toi*

onkin nähdäkseen pronomineista deiktisin, ja Matti Larjavaaran (1990, s. 95) näkemys siitä, että tulkitakseen *toi*-viittauksen kuulijan on kiinnitettävä huomio viestin lisäksi puhujaan, pätee tämän aineiston valossa nimenomaan *toi*-pronomiiniin ainoana viittauksena.

Lauryn (1997, s. 103–104) mukaan *toi*-ensimmäinen tuo keskusteluun referentin sekä puhujan että kuulijan havaintopiiriin ja meneillään olevan keskustelun ulkopuolelta ja luo kontrastia referentin ja keskustelijoiden välille. Tämä näkemys sopii moniin tässäkin käsiteltävän aineiston *toi*-viittauksiin: viitattaessa edellä ajavan kulkuvälineen kuljettajaan sekä puhujalla että kuulijalla on yhtäläinen mahdollisuus arvioida tämän käytöstä, ja *toi*-viittauksella puhuja luo vastakkainasettelun oman perheensä ja vieraan tienkäyttäjän välille.

Yksinään esiintyvä pronomini *toi* ainoana mainintana näyttäisi kuitenkin vaativan aineistossa usein kontekstivihjeitä tai vähintään paljon keskustelijoiden yhteistä taustatietoa.

Nimittäin aina pelkkä pronomini ei ole riittävä referentin tunnistamiseksi. Esimerkissä 11 parikymppiset Ville, Mika ja Veera keskustelvat yhteisen tuttavansa ylipainosta.

(11) [Sapu-190]

-> Ville: eii nys se ol lihonul [lissää vaa toi] tarkkailee
 02 Mika: [mmm (se oj kau-)]
 -> Ville: sen syämistä kaik koko ajjaan
 04 Mika: ei se ov viä sinnel leikkauksee mennys sitte.
 05 (.)
 06 Ville: mihil [le-
 07 Veera: [mihil leikkauksee.
 08 Mika: no eik se meinannuj johonki maham-
 09 mahalaukumpiänennysleikkauksee [(mennäs se)] (.)
 10 Ville: [<varmaaj>] juu
 11 Mika: [mää muista (mut se) mum miälst]
 12 Ville: [< syä joo >]
 13 Mika: se puhu jotain semmost(a).
 14 Ville: joo.
 -> Veera: kuka sen (.) syämist tarkkailee Rea vai.
 16 Ville: juu::.
 17 Mika: [ei anna
 18 Ville: [ei annas sen syäräk ku jonku (.) tiättyinä kellonaikoina.

Villen vuorossa *toi tarkkailee sen syämistä kai koko ajjaan* (rivit 1 ja 3) pronomini *toi* viittaa Reaan, puheena olevan nuoren miehen tyttöystävään, jota ei ole mainittu keskustelussa aiemmin. Lauryn (1997, s. 103–104) käsitys siitä, että *toi* luo kontrastia keskustelijoiden ja referentin välille, näkyy tässäkin: *toi*-pronominia käyttämällä Ville implikoinee olevansa eri kannalla kuin Rea. On mahdollista, että Villen tarkoituksena on ollut tuottaa lauseen jälkeen pronomini viittauksen tarkentava lohkeama-NP (esim. ”toi Rea”), koska Villen vuoro ei pääty laskevaan intonaatioon ja Mika aloittaa vuoronsa *ei se ov viä sinnel leikkaukseen mennys sitte* suoraan Villen vuoron perään ilman taukoa. Laihdutusleikka-

usta koskevan vuoronvaihdon jälkeen Veera palaa Villen *toi*-viittaukseen kysymällä *kuka sen syämist tarkkailee Rea vai* (rivi 15). Siinä hän ehdottaa *toi*-viittaukselle tulkintaa, jonka Ville vahvistaa oikeaksi *juu*-vuorolla (rivi 16) ennen kuin jatkaa kuvaamaan Rean toimintaa tarkemmin.

Tapauksia, joissa ensimmäinen ja ainoa viittaus henkilöön olisi *tää*, ei aineistosta löydy, vaan *tää*-ensimmäinintapronominien referentit määritellään kaikissa aineiston tapauksissa ensimmäinnan jälkeen jotenkin tarkemmin, esimerkiksi yhteisen neuvottelun tuloksena, kuten esimerkiksi 12, jossa keskustelijat puhuvat silmäleikkauksista.

(12) [Sapu-202]

01 Merja: kuka sul muistak s`ä kuka sul leikkas.
 02 Seija: [(va-)
 03 N.: [em muist se oli semmonev vaalee naine.
 04 Merja: juu juu
 05 Irja: jää.
 06 Merja: .jhh
 07 Seija: joo-
 -> Irja: ko tää oj (.) tämä [(ko käyny)
 -> Merja: [tää kans tekee niit tää tekee
 10 just siäl Silmäpulsussissakin [niit laaserleikkauksii
 11 Irja: [joo.
 -> Merja: tää [Martti Rantane.
 13 Seija: [nii

Lauryn (1997, s. 105) mukaan *tää*-ensimainnalla puhuja ilmaisee, että referentti on tuttu puhujalle mutta ei välttämättä kaikille kuulijoille. Tämä päätelmä on nähdäkseen linjassa sen tästä aineistosta esiin nousevan havainnon kanssa, että toisin kuin *se*- ja *toi*-ensimainintojen kohdalla, *tää*-viittausten referentti varmistetaan aina leksikaalisella viittauksella. Monenkeskisissä keskusteluissa kuitenkin ne osallistujat, joille referentti myös on tuttu, voivat osallistua tarkoitteen määrittelyyn, kuten esimerkissä 12 tapahtuu.

Ensimmäintana pronomini lohkeamarakenteen osana

Karhun (1994, s. 244, 270) mukaan eteenpäin lohkeavalla rakenteella keskusteluun voidaan tuoda uusi referentti siten, että tarkoitetta sen

uutuudesta huolimatta kohdellaan kuulijalle tuttuna – siihen viitataan pronominilla. Tässä pelkkiä henkilöviittauksia sisältävässä aineistossa eteenpäin lohkeava rakenne vaikuttaa olevan käytökelpoinen tapa nostaa puheeksi sellainen referentti, josta keskustelijat eivät ole puhuneet mutta jonka puhuja olettaa kuulijalle tutuksi yhteisen taustatiedon perusteella. Esimerkissä 13 äiti kysyy tyttäreltään tämän lapsuudenystävän kuulumisia ja esimerkissä 14 keskustelija nostaa puheenaiheeksi julkisuuden henkilön. Myös lohkeamakonstruktiossa ensimmäintana toimivan *toi*-pronominin voidaan nähdä luovan kontrastia keskustelijoiden ja referentin välille, sillä esimerkki 14 sijoittuu kontekstiin, jossa satakuntalaispuhujat pohtivat muiden murteiden vierautta.

(13) no mitäs **sen** elämään kuuluu **sen Aneten** sitte (Sapu-187)(14) eiks **toi** ot **toi** (.) **Johanna Pakòne** siält (.) Oulust (Sapu-211)

On kysyttävä, miksi esimerkeissä 13 ja 14 käytetään lohkeamarakennetta eikä pelkkää pronominitarkenteista NP:tä, joka olisi yhtä informatiivinen (vrt. esim. 13, ”mitäs sen Aneten elämään kuuluu sitte”). On esitetty, että lohkeamarakenteiden esiintyminen liittyisi nominilausekkeen pituuteen ja lausuman informaatorakenteeseen (Karhu, 1994, s. 308). Leksikaalinen NP, jota vielä määrittää pronomini, olisi siten ensimmäintana liian raskas lausuman alkupuolella teemapaikalla tällaisissa lausumissa, joissa puhuja haluaa pelkän referentin esittelyn lisäksi myös esittää siitä jonkin väittämän.

Karhun (1994, s. 282) mukaan pitkä leksikaalinen NP on teemapaikalle liian informatiivinen, joten se siirretään lohkeamakonstruktion avulla kommenttiosaan eli lausuman loppupuolelle, jolloin tarkoitteen esittely tapahtuu samaan tapaan kuin eksistentiaalilauseessa (VISK, § 894). Lohkeamakonstruktiota käytettäessä ensimmäisenä viittauksena toimiva pronomini-NP antaa kuitenkin vihjeen siitä, millainen referentti on kyseessä ja minkälaisena tarkoitteena puhuja aikoo sitä käsitellä keskustelussa.

Lohkeamakonstruktiio voi siis olla keino muotoilla lausuma vastaanottajalle hel-

pommaksi käsitellä. Se voi kuitenkin myös olla seurausta siitä, että puhuja itse tarvitsee enemmän aikaa etsiä referentin määritelmäksi sopiva leksikaalinen nominilauseke. Karhun aineiston eteenpäin lohkeavista konstruktioista 5 % on sellaisia, joissa jälkimmäisenä, lohkeama-NP:näkin on pelkkä pronomini. Näissä tapauksissa puhujalla vaikuttaa olevan vaikeuksia löytää sopivaa kuvausta. Leksikaalinen määritelmän löytäminen ei välttämättä ole tarpeellista, jos referentti on puheenaiheen kannalta vähäpätöinen. (Karhu, 1994, s. 370, 393.) Omassa aineistossani sanahaulta vaikuttavia lohkeamia, joissa referenttiin ei viitata leksikaalisella NP:llä, esiintyy sekä nuorilla että vanhoilla puhujilla: esimerkiksi 15 teini-ikäinen puhuja viittaa elokuvan hahmoon ja esimerkissä 16 vanha puhuja terveyskeskuksen työntekijään – epäselväksi jää, onko kyseessä lääkäri vai hoitaja.¹¹

¹¹ Näitä lohkeamakonstruktion lohkeamaosassa esiintyviä yksinään NP:n muodostavia pronomineja ei ole laskettu määrällisessä analyysissä lohkeamakonstruktion pronomineiksi, koska ne eivät esiinny tyypillisellä pronomini-NP:n paikalla, vaan ne on niputettu samaan luokkaan muiden esiintymien kanssa. Sanahaulta vaikuttavista pronomineista aineistoon on poimittu ne, joiden tulkitsen viittaavan henkilöön.

(15) **se** on kans kovä **se** ku (.) vääntää **niit=ääniä**. (Sapu-154)

(16) nyk ko **toi** (.) phh (.) **toikin tuala** otti **toi** mikä (.) **toi** (.) ö- (.) **toi** noin ni **se** (.) **mikä tualla oli** niin (.) sano et @sulla onkin kauheet käsivoimat@ (Sapu-187)

Etenkin *toi*-pronominia toistettaessa herää kysymys, mitkä pronomineista ovat referentiaalisia ja mitkä epärointiäänteitä tai suunnittelupartikkeleita. *Toi*-viittauksen yhteydestä sanahakuihin ja empimiseen on tehnyt havaintoja myös Laury (1997, s. 110). Toisinaan *toi*-viittauksen referentiaalisuuden

tai partikkelimaisuuden määrittely on vaikeaa ja monissa tämänkin artikkelin esimerkeissä vaihtoehtoinen, ei-referentiaalinen tulkinta lienee mahdollinen. *Toi*-viittauksissa voidaan nähdä eräänlainen jatkumo, jonka kautta pronomini *toi* on kieliopillistunut partikkeliketjuksi *toi noin ~ tota noin*. (VISK, § 861.)

Anaforinen lohkeamarakenne

Pronominit *tää* ja *toi* esiintyvät useammin lohkeamakonstruktion pronomini-NP:inä kuin yksinään sekä tarkoitteen ensimmäisenä mainintoina että anaforisissa viittauksissa (ks. päätöspuuanalyysi edellä). On muistettava, että anaforisina ja poissa puhetilanteesta olevaan henkilöön viittaavina *tää* ja *toi* ovat kuitenkin varsin harvinaisia. Näin ollen absoluuttiselta esiintymämäärältään aineistossa myös anaforisista lohkeamakonstruktion pronomini-NP:istä suurin osa on *se*-pronomineja.

Kuten edellä totesin, perinteinen selitys lohkeamarakenteiden käytölle on ollut, että lausetta täydennetään vapaalla leksikaalisella NP:llä, koska puhuja huomaa pronominin yksinään olevan riittämätön referentin tunnistamiseksi (Hakulinen & Karlsson, 1979, s. 307). Osa lohkeamarakenteista sijaitsee kuitenkin kertomuksissa, joissa esiintyy useampia henkilöreferenttejä ja joissa siten referentin tarkentaminen voi olla tarpeen. Esimerkin 17 kertomuksessa, joka on osa alaikäisenä vääriellä papereilla yökerhoissa käymistä koskevaa kertomussikermää (samasta sikermästä myös esim. 10), mainitaan kolme henkilöä: Senni, Jane ja Rimpe.

(17) [Sapu-167]

01 Tiia: juu sillai meijänki oli ja sit joskus ku me oltiiv
 02 Vaasas (.) vitsi se oli kyl nii kauheet sit ko (.) me
 03 oltiij <Senniḡ kans> Senni ja Janeḡ kans vai °.sit ku
 04 .Sennilt° otettiin ne paperit siin pois hh
 05 Sanna: [hh h h]
 06 Tiia: [ja ne oli] ne oli ton Rimpen ton (.)
 07 se ketä [asuu tos nyt.
 08 Martta: [joo.
 -> Tiia: ne oli sen ja sit se haki niit jostai Pori
 -> poliisilaitok[selt sillo se [Rimpe se oli
 11 Martta: [mt [voi e:i.
 12 Tiia: se oli ni- Senni oli niin nolo sano et hänn=ei enää
 13 mee enneks hän täyttää että oli Euroopa nolointa.

Lohkeamarakenteessa *se haki – se Rimpe* (riiveillä 9–10) yksinään esiintyvä *se*-pronomini on selvästi anaforinen, koska Rimpe on mainittu juuri edellä. Edellä on kuitenkin käsitelty kertomuksen päähenkilönä Senniä, jolta väärä henkilöilystodistus otettiin pois, joten olla mahdollista, että kuulija saattaisi tulkita poliisilaitoksella kävijäksi Rimpen sijaan Sennin. Kertoja Tiia nostaa siis Rimpen, joka edellä esiintyi sivuroolissa henkilöilystosto-

distuksen lainaajana, kertomuksen teemaksi. Tämä on Karhunkin (1994, s. 76–77) mukaan yksi niistä yhteyksistä, joissa anaforisia lohkeamarakenteita kertomuksissa esiintyy.

Esimerkissä 18 ei esiinny kilpailevia referenttejä, vaan ainoana käsiteltävänä henkilönä on koko katkelman ajan Seijan poika Janne. Diskurssitason siirtymä voi silti tässäkin esimerkissä selittää lohkeamarakenteen käyttöä. Katkelman alkaessa on keskusteltu

yövuoron jälkeisistä nukkumisvaikeuksista, ja Merja huomauttaa, että Seijan tilannetta helpottaa se, että tämän vielä kotona asuva poika Janne on jo niin iso, ettei hän enää häiritse päivällä nukkujaa. Vuorollaan *kui vanhas hän*

on nys sit Janne (rivi 10) Merjan äiti Irja nostaa uudeksi topiikiksi Jannen iän. Pronominin *hän* valintaa selittänee Irjan ikä – vanhoilla puhujilla *hän* on aineistossa tavallisempi kuin nuorilla (ks. Priiki, arvioitavana).

(18) [Sapu-202]

01 Merja: no ei sul siäl kyl kukkaa (.) kukkaam paljo häiritte
 02 et ku ei
 03 Seija: eei [muakan=onneks ny] ennää häiritte [että Janne on
 04 Merja: [Janne mittään toi] [ni
 05 Seija: omisa olloisansaj [(ja),
 06 Merja: [nii mää aattelin et ei
 07 [Jannest varmaan=oo mittää
 08 Seija: [joo
 09 eei [oom (mit-)
 -> Irja: [kui vanhas hän=on nys sit Janne.
 11 Seija: Janne tullee [(-)
 12 Merja: [Janne o ek sää sanonu et
 13 [kauppa(opistoo tai tua,
 14 N.: [kaheksantoist se täyttää

Kun taas anaforisena lohkeamakonstruktioin pronomini-NP:nä on *toi*, kuten esimerkissä 19, vaikuttaa *toi*-pronominilla poissaolijaan viittaavana olevan ainakin jossain määrin samoja tehtäviä kuin ilman lohkeamakonstruktioita ja läsnäolijaan viittaavana. Seppäsen (1998, s. 208) mukaan *toi*-pronominilla poimitaan puheenaiheeksi odottamaton referentti huomion kohteena olevan tarkoitejoukon ulkopuolelta. Lauryn (1997, s. 103–104) mukaan *toi*-viittauksella luodaan kontrastia viittauksen referentin ja joko keskustelijoiden tai käsiteltävän puhe-tilanteen välille ja sitä käytetään myös kertomusten aloituksissa. *Toi*-viittauksen myötä huomio kohdistuu referentin toimintaan – tai kerronnan aloituksessa itse kertomuk-

seen – eikä esimerkiksi tarkoitteen määrittelyyn, kuten *tää*-viittauksissa (vrt. esimerkki 12 edellä). Esimerkissä 19 Aila, joka on karjalaisten evakkovanhempien jälkeläinen ja aineistossa harvinaisen *tua*-variantin suosija, kertoo talkoista, joissa leivotaan karjalanpiirakoita myyjäisiin. Tässä esimerkissä, kuten monissa muissakin aineiston *toi*-viittauksien tapauksissa, vaihtoehtoinen tulkinta pitää *toi*-ilmausta referentiaalisen pronominin sijaan empimisänteenä, on mahdollinen. Olen tulkinut *tua*-pronominin kuitenkin viittaavan tässä henkilöön niillä perusteilla, että ilmaus ei ole erityisen hiljainen tai painoton ja että puhuja käyttää empimiseen yleensä partitiivimuotoisia *tota*- tai *tuota*-ilmauksia (ks. rivit 5, 11 ja 12).

(19) [Sapu-163]

01 Aila: se on sit Teppo kun hyppää autor rattiiij ja lähtee
 02 kaupasta hakemaan sit`ä ja tät`ä ja (.) ja tuotaa (.)
 03 ja käy joillekkii noilm mummoil viämäs piirakat kun ne
 04 tillaa ni (.) ku ei ne itè kykene nii Teppo ikäy autoj
 05 kans ne viämässä ja .mhh ja totaa (.) keittää meil(k
 06 kahvii ja (.) hakkee [jäätelöo kaupasta.
 07 Anna: [hh apüpoika h h
 08 Aila: nii, (.) joo ja nyt sinne on tullu semmonen Kaasin An-
 09 (.) Antti ja am m >Bertta on tulleet< nyt sit kans ja
 -> (.) ne oj kans jo nyt (.) tua (.) vissiin Antti viime
 11 kerralla sen puuron (.) puuron t(u)ota pehmenskin että.
 12 et tuota (.) et.

Aila kertoo siitä, että naisvaltaisessa talkooväessä on mukana myös muutamia miehiä. Katkelman alussa (rivit 1–7) kyse on talkoissa pitkään mukana olleen Tepon työtehtävistä, mutta riveillä 8–9 Aila esittelee toisenkin ryhmään kuuluvan miehen, Teppoa uudemman tulokkaan Antin. Kovaksi jäähtyneen piirakatäytepuuron sekoittaminen notkeaksi on mainittu keskustelussa edellä Tepon tehtävänä. Lohkeamakonstruktio rivillä 10 kiinnittää huomion siihen, että puuroa ei nyt pehmentänytkään Teppo, kuten tavallisesti, vaan talkooporukan uusi jäsen Antti. Etelämäen (2006, s. 78–80) mukaan *toi*-alkuiset lohkeamarakenteet eivät poikkea *se*-alkuisista, vaan kummatkin jatkavat edellä aloitettua toimintaa. Esimerkissä 19 talkoiden ja piirakka-puuron käsittely kuitenkin päättyy Ailan vuoroon, joka loppuu rivillä 12. Lauryn (1997, s. 103–104) havaitsema kontrasti on tämän esimerkin tapauksessa siis ennemmin kahden referentin välillä kuin keskustelijoiden ja referentin välillä. Myös Etelämäen (mp., esim. 3.13) esittämässä *toi*-alkuisen lohkeamarakenteen esimerkissä voidaan nähdä referenttien välillä kontrasti, joka nähdäkseni selittää *toi*-viittauksen käyttöä siinä.

LOPUKSI

Olen tässä artikkelissa tarkastellut pronomien *se*, *hän*, *tää* ja *toi* esiintymistä eteenpäin lohkeavan konstruktion pronomini-NP:nä ja ensimainintoina henkilöviittauksissa Kaakois-Satakunnan nykypuhekielessä. Tavoitteena on ollut laajan aineiston empiirinen tarkastelu sekä kvantitatiivisesti tilastollisia menetelmiä käyttäen että kvalitatiivisesti vuorovaikutuslingvistisestä näkökulmasta. Lauryn (1997, 2005), Seppäsen (1998) ja Etelämäen (2006) tutkimuksia seuraten lähtökohtana on ollut vuorovaikutuslingvistiikan käsitys, jonka mukaan pronomini- viittaukset eivät ainoastaan heijasta staattista kontekstia vaan käyttämällä vaihtelevia viittauksia puhuja sekä ilmaisee omaa suhdettaan puheenalaiseen tarkoitteeseen että ohjaa kuulijan tai kuulijoiden huomiota siten kontekstia muokaten (ks. esim. Laury, 1997, s. 52, 58–59). Aineistona on kaakkoissatakuntalaisten puhujien monenkeskisiä arkikeskusteluja.

Demonstratiivipronominien käyttöä koskevat havainnot ovat linjassa aiemman tutkimuksen (Etelämäki, 2006; Laury, 1997; Seppänen, 1998) kanssa. Aiempia tutkimuksia

suurempi aineisto auttaa kuitenkin joiltakin osin laajentamaan kuvaa pronominiin vaihtelusta ja tehtävistä ja mahdollistaa määrällisten havaintojen tekemisen myös harvinaisista ilmiöistä. Tässä tarkastelluista monenkeskisistä arkikeskusteluista lohkeamakonstruktion pronominiin suhteen löytyy enemmän vaihtelua kuin aiemmin suomen kielen lohkeamarakenteita tarkastelleen Karhun (1994) aineistosta, joka on itämurteisia murrehaastatteluita (mts. 430). Karhun (1994) aineistossa lohkeamakonstruktion pronomini-NP:inä esiintyy hyvin vähän muita pronomineja kuin *se* ja *ne*, mikä liittyyne siihen, että aineisto on pääosin kerrontaa ja muistelua (mts. 430). Monenkeskisessä arkikeskustelussa puhetoiminnot ovat monipuolisempia, mikä näkyy myös pronominiin monipuolisemmassa käytössä. Ero aineistotyyppin välillä lienee todennäköisempi pronominiin erilaisen määrän selittäjä kuin ero itä- ja länsimurteiden välillä.

Tilastollinen analyysi osoittaa, että aineistossa pronominit *tää* ja *toi* esiintyvät useammin eteenpäin lohkeavan rakenteen osina kuin *hän* ja *se*. Toisaalta *tää* ja *toi* toimivat myös tarkoitteensa ensimmäisenä useammin kuin *hän* ja *se*. Jo aiemmissa tutkimuksissa (Karhu, 1994; Vilkkuna, 1989, s. 143) esitetty havainto, että uuden referentin tuominen keskusteluun on lohkeamarakenteen tavallinen käytötilanne, osoittautuu paikkansa pitäväksi myös tilastollisessa analyysissä. Tarkastelussa selviää, että miltei puolet (46,7 %) aineiston eteenpäin lohkeavista konstruktioista nostaa esiin edellä mainitsemattoman referentin. Sen selvittämiseksi, onko eteenpäin lohkeava konstruktio ensimmäisenä nimenomaan henkilöviittausten kohdalla erityisen yleinen, tarvittaisiin laajempi, erilaisia referenttejä sisältävä aineisto. Ilman eteenpäin lohkeavaa samaviitteistä leksikaalista NP:tä esiintyvät pronominiensimmäinnat puolestaan ovat marginaalinen ilmiö: ilman lohkeamakonstruktioita esiintyvistä pronomineista 95,9 %

viittaa edellä jo mainittuun tarkoitteeseen.

Suurin todennäköisyys viittaamiselle poissa puhetilanteesta olevaan henkilöön pronominiilla *tää* tai *toi* on, kun pronomini on tarkoitteensa ensimmäinen maininta ja toimii eteenpäin lohkeavassa konstruktiossa lauseenjäsenenä. Vastaavasti vähiten *tää*- ja *toi*-pronomineja esiintyy silloin, kun viittaus on anaforinen eikä osa eteenpäin lohkeavaa konstruktioita. Päättöspuuanalyysi osoittaa, että yhteys lohkeamakonstruktion ja *tää*- ja *toi*-pronominiin välillä kuitenkin säilyy anaforisissakin viittauksissa: myös pelkästään jo mainittuihin tarkoitteisiin viitattaessa *tää* ja *toi* esiintyvät useammin eteenpäin lohkeavan konstruktion pronomini-NP:nä kuin *se* ja *hän*. On kuitenkin syytä muistaa, että kaikissa tarkastelluissa konteksteissa valtaosa henkilöviitauksista tehdään pronominiilla *se*, joka tässä aineistossa on pronomineista neutraalein. Pronomineja *hän*, *tää* ja *toi* voidaan siis ainakin tässä aineistossa pitää erikoistapauksina, joilla on tietyt omat tehtävänsä vuorovaikutuksessa.

Odotuksenmukaisesti *hän* on aineistossa harvinaisin lohkeamarakenteen osana ja ensimmäisenä. Vaikka persoonapronomini *hän* ei voi toimia substantiivin määritteenä, uusi havainto on, että sitä kuitenkin on mahdollista käyttää lohkeamakonstruktion pronomini-NP:nä. *Hän* ja *se* toimivat aineistossa sekä määrällisen että laadullisen analyysin mukaan samalla tavoin: ne ovat yleensä anaforisia mutta voivat toimia ensimmäisenä ja ainoana referentin mainintana, kun viittaus päätellään kontekstin tai yhteisen taustatiedon perusteella. Vaikuttaakin siltä, että pronominiin *hän* ja *se* välistä vaihtelua selittävät paremmin muut seikat kuin lohkeamakonstruktioita tai anaforisuus – esimerkiksi subjektipronominiin predikaattina käytetty verbi (ks. Priiki, 2014) sekä puhujan ja referentin ominaisuudet (ks. Priiki, arvioitavana).

Tää ja *toi* puolestaan kytkeytyvät eteenpäin lohkeavaan konstruktion ja sen käyttöön tarkoitteen ensimmäisenä mainintana. Määrällinen analyysi osoittaa, että miltei puolet aineiston eteenpäin lohkeavissa konstruktioissa esiintyvistä pronomineista tuo keskusteluun ennen mainitsemattoman referentin. Näissä tapauksissa lohkeamakonstruktion käytön motivaatio on muu kuin perinteinen selitys, että lohkeama eteenpäin syntyisi itsekorjauksen tuloksena silloin, kun pronomini viittaus ei olekaan riittävä referentin tunnistamiseen (ks. esim. Hakulinen & Karlsson, 1979, s. 307; Helasvuo, 2001, s. 129–130). Eteenpäin lohkeava konstruktio esitteleekin tarkoitteen, jonka puhuja olettaa olevan kuulijalle tuttu, vaikka sitä ei olekaan mainittu edeltävässä keskustelussa. Lohkeamakonstruktiolla puhuja voi myös esittää uuden tarkoitteen tuttua ja näin ikään kuin salakuljettaa keskusteluun tarkoitteen varsinaisesti esittelemättä sitä. (Karhu, 1994, s. 244, 270.) Samalla lauseen informaatorakenne muuttuu kuulijalle helpommaksi käsitellä, ja myös puhuja saa enemmän aikaa etsiä sopivaa leksikaalista määritelmää.

Laadullinen analyysi antaa viitteitä eroista *tää*- ja *toi*-pronomien käyttöyhteyksissä. *Tää* ei aineistossa esiinny ensimmäisenä ja ainoana viittauksena kertaakaan, mikä liittyyne siihen, että *tää*-viittauksella referenttiä määritellään usein keskustelijoiden yhteistoimintana. Monenkeskisessä keskustelussa *tää*-viittauksella puheenaiheeksi nostettava henkilö ei välttämättä ole kaikille keskustelijoille tuttu (ks. myös Laury, 1997, s. 105), mutta ne, jotka tunnistavat referentin, voivat osallistua sopivan leksikaalisen määrittelyn etsimiseen.

Toi puolestaan vaikuttaa poissaolijaankin viittaavana säilyvän kolmaspersoonaisista pronomineista deiktisimpänä. Videoituun aineistoon perustuva lisätutkimus siitä, miten eleet ja katset vaikuttavat *toi*-viittausten tulkintaan, valottaisi asiaa laajemmin. Ensimmäisenä ja ainoana viittauksena *toi* kytkeytyy referentin määrittelyn ongelmallisuuteen ja sanahakuihin (ks. myös Laury, 1997, 110). Tätä kautta voidaan havaita jatkumo referentiaalisesta *toi*-pronomista suunnittelu-partikkeliksi. Monissa tapauksissa *toi*-viittaus implikoi kontrastia keskustelijoiden ja referentin tai puheena olevien referenttien välillä (ks. myös Laury, 1997, s. 103–104).

Määrällinen, tilastomenetelmin tehty analyysi paljastaa siis pronomien vaihteluun vaikuttavien ilmiöiden suunnan ja vahvuuden, mutta vasta vuorovaikutuslingvistinen yksittäisten keskustelukatkelmien laadullinen tarkastelu kertoo, minkälaisissa konteksteissa vaihtelu ilmenee ja mitä sillä tehdään. Näkökulmat siis täydentävät toisiaan tehokkaasti. Tässä artikkelissa olen keskittynyt empiirisiin havaintoihin enkä siis ota kantaa esimerkiksi lohkeamakonstruktion kuvaukseen kielio-pissa. Havainnot pronomien esiintymisestä voivat kuitenkin palvella teoreettisempaa jatkotutkimusta. Empiiriset havainnot osoittavat myös, että lohkeamakonstruktion tunnistaminen ja etenkin *toi*-pronomien referentiaalisuuden määrittelemine ovat jossain määrin tulkinnanvaraisia, joten tarkempi laadullinen, myös prosodian huomioiva tutkimus näistä aiheista voisi olla paikallaan.

LÄHTEET

Aineslähteet

Satakuntalaisuus puheessa (Sapu) -hankkeen äänitteet 154, 155, 157, 159, 161, 163, 164, 165, 167, 187, 188, 190, 202, 209, 210, 211, 222, 223 ja 224. Lauseopin arkiston kokoelmat. Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos, suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus.

Tutkimuskirjallisuus

- Eddington, D. (2010). A comparison of two tools for analyzing linguistic data: logistic regression and decision trees. *Italian Journal of Linguistics*, 22.2, s. 265–286. Haettu 1.12.2014 osoitteesta http://linguistics.byu.edu/faculty/eddingtond/decision_trees.pdf
- Etelämäki, M. (2006). *Toiminta ja tarkoite. Tutkimus suomen pronominista tänä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fox, B. (1987). *Discourse structure and anaphora. Written and conversational English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Geluykens, R. (1987). Tails (right dislocations) as a repair mechanism in English conversational discourse. Teoksessa J. Nuyts & G. de Schutter (toim.), *Getting one's words into line: On word order and functional grammar*, (s. 119–129). Dordrecht: Foris.
- Hakulinen, A. (1975). Suomen *sitä*: pragmatiikan heijastuma syntaksissa. *Sananjalka*, 17, 25–41.
- Hakulinen, A. (1987). *Eiköhän siit tullu ekonoomi siit tuli nii*. Teoksessa Mauno Koski, Kaisa Häkkinen ja Eeva Lähdemäki (toim.), *Fennistica festiva i honorem Göran Karlsson septuagenarii*, (s. 11–20). Turku: Åbo Akademis förlag.
- Hakulinen, A. & Karlsson, F. (1979). *Nykysuomen lauseoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. 350. Jyväskylä.
- Helasvuo, M.-L. (2001). *Syntax in the making. The emergence of syntactic units in Finnish conversational discourse*. Amsterdam: Benjamins.
- Karhu, A. (1994). *Suomen itämurteiden oikealle lohkeavat rakenteet ja niiden lähirakenteet: dislokaatioita, korviketopiiukkeja, diskurssinmerkittäimiä ja pragmaattisia partikkeleita*. Lisen-siaatintyö. Joensuun yliopiston suomen kielen ja kulttuuritieteiden laitos.
- Larjavaara, M. (1990). *Suomen deiksis*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laury, R. (1997). *Demonstratives in interaction. The emergence of a definite article in Finnish*. Studies in discourse and grammar. 7. Amsterdam: Benjamins.
- Laury, R. (2005). First and only. Single-mention pronouns in spoken Finnish. Teoksessa Ritva Laury (toim.), *Minimal reference. The use of pronouns in Finnish and Estonian discourse*, (s. 56–74). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Priiki, K. (2012). Läsnaolijaan viittaava *hän* Harjavallan, Kokemäen ja Huittisten nykypuhellessä. *Sananjalka*, 54, 30–49.
- Priiki, K. (2014). Kaakkois-Satakunnan henkilöviitteiset *hän, se, tää* ja *toi* subjekteina. *Sananjalka*, 56, 86–107.
- Priiki, K. (arvioitavana). Kuka puhuu ja kenestä? Pronominien *hän, se, tää* ja *toi* henkilöreferentit. Artikkelikäsitkirjoitus.
- Sapu = Satakuntalaisuus puheessa. [Verkkosivu] Saatavissa: <http://www.utu.fi/fi/yksikot/hum/yksikot/suomi-sgr/tutkimus/tutkimushankkeet/sapu/Sivut/home.aspx>
- Seppänen, E.-L. (1998). *Läsnaolon pronominit. Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistujaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vilkuna, M. (1989). *Free word order in Finnish. Its syntax and discourse functions*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VISK = A. Hakulinen, M. Vilkuna, R. Korhonen, V. Koivisto, T. R. Heinonen & I. Alho (toim.), *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (2004). [Verkkoversio] <http://scripta.kotus.fi/visk>
- Ziv, Y. (1996). Pronominal reference to inferred antecedents. Teoksessa Walter de Mulder & Liliane Tasmowski (toim.), *Coherence & Anaphora. Belgian Journal of Linguistics*, 10, (s. 55–68). Amsterdam: Benjamins.

THIRD-PERSON PRONOUNS SE, HÄN, TÄÄ AND TOI IN RIGHT-DISLOCATION CONSTRUCTIONS AND AS A FIRST MENTION OF A PERSON

Katri Priiki, University of Turku

The article examines the use of third-person pronouns referring to a person as the pronominal phrase of the right-dislocation (RD) construction in spoken Finnish. The data consist of conversations recorded in southeast Satakunta. The data are examined quantitatively using statistical methods, and qualitatively from the viewpoint of interactional linguistics. The statistical analysis shows that the demonstrative pronouns *tää* and *toi* are used more frequently within the RD construction than *se* and *hän* but also as a first mention of a referent. The phenomena are connected: almost half of the RD constructions examined bring a new referent to the conversation. However, a correlation is also found in anaphoric contexts. Surprisingly, not only the three demonstratives but also the personal pronoun *hän* may act both as a part of the RD construction and as a first mention of a referent. The frequency of *hän* is, however, marginal in these contexts. The qualitative analysis shows that the pronouns have different functions in organizing the conversation. When the demonstrative *se* is used as a first mention without the RD construction, it functions as an associative anaphora referring to an already presented frame. Within the RD construction, *se* as a first mention implicates that the hearer knows the referent otherwise. *Tää* leads the participants to define the referent together, and *toi* predicates an unexpected referent.

Keywords: dialects, dislocation, first mention, pronouns, spoken language

